
'n Kritiese beskouing van *HAT*³

Adelia Carstens, *Universiteit van Pretoria,
Pretoria, Suid-Afrika*

Abstract: A Critical Review of *HAT*³. *HAT* can be viewed as one of the most widely used and most authoritative desk dictionaries of Afrikaans. On the basis of this status and authority it can duly be expected that the most significant changes which have occurred in the Afrikaans-speaking community during the past decade are reflected in the third revised and updated edition, published in 1994. Among these are socio-political changes, rapprochement between Standard Afrikaans and the vernacular, and a departure from elitism in favour of populism. Firstly, the front matter is reviewed with regard to the extent in which these tendencies are reflected. Secondly, aspects of the micro- and macrostructure are discussed in view of the extent to which they echo the *Voorwoord* (user's guide). Aspects looked into are descriptiveness and prescriptiveness, user-orientation, ideology, headword selection, as well as the systematic and motivated implementation of lexicographic and typographical conventions. It is concluded that the third edition of *HAT* is a great improvement on the second, especially with regard to ideological sensitivity, user-friendliness and a calculated break with the Afrikaans lexicographic tradition of linguistic purism.

Keywords: AFFIX, CITATION, COMBINING FORM, CROSS REFERENCE, DEFINITION, DESCRIPTIVENESS, DESK DICTIONARY, ELITISM, EXAMPLE, FOREWORD, FRONT MATTER, HAT, IDEOLOGY, LABEL, PRESCRIPTIVENESS, POPULISM, SEMANTIC CHANGE, USER'S GUIDE, USER-FRIENDLINESS, USER-ORIENTATION, VERKLARENDE HANDWOORDEBOEK VAN DIE AFRIKAANSE TAAL

Opsomming: *HAT* kan beskou word een van die mees gebruikte en mees gesaghebbende tafelwoordeboeke in Afrikaans. Op grond van hierdie status en gesag kan verwag word dat die derde hersiene en uitgebreide uitgawe wat in 1994 verskyn het, rekenskap sal gee van belangrike veranderinge wat hulle tydens die afgelope dekade in die Afrikaanssprekende gemeenskap voltrek het. Hieronder ressorteer veral sosiopolitieke veranderinge, groter versoening tussen Standaardafrikaans en Omgangsafrikaans, en 'n verskuiwing van elitisme na populisme. Eerstens word die voorwerk van *HAT*³ beoordeel op grond van die mate waarin hierdie tendense verreken is. Tweedens word enkele aspekte van die mikro- en makrostruktuur bespreek met betrekking tot die wyse waarop die letter en gees van die *Voorwoord* vergestalt word. Aspekte wat ondersoek word, is deskriptiwiteit en preskriptiwiteit, gebruikersgerigtheid, ideologie, lemmakeuse asook die gemotiveerde en sistematiese verantwoording van leksikografiese en tipografiese konvensies. Daar word tot die slotsom gekom dat die derde uitgawe 'n besliste verbetering op die tweede is, veral betreffende ideologiese sensitiwiteit, gebruikersvriendelikheid en 'n doelbewuste breuk met die taalpuristiese woordeboektradisie van die verlede.

Sleutelwoorde: AFFIKS, DEFINISIE, DESKRIPTIWITEIT, ELITISME, ETIKET, GEBRUIKERSVRIENDELIKHEID, GEBRUIKERSGERIGTHEID, GEBRUIKSVOORBEELD, HANDWOORDEBOEK, HAT, IDEOLOGIE, KRUISVERWYSING, POPULISME, PRESKRIPTIWITEIT, SEMAN-

TIESE VERANDERING, SITAAT, TAFELWOORDEBOEK, TEGNOSTAM, VERKLARENDE
HANDWOORDEBOEK VAN DIE AFRIKAANSE TAAL, VOORWERK, VOORWOORD

1. Inleiding

1.1 HAT se status en gesag

Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal (HAT) is sekerlik een van die mees gebruikte handwoordeboeke in Afrikaans. In feitlik elke huis, taalklas-kamer, kantoor, taalpraktyk én op menige akademiese lessenaar staan daar 'n uitgawe — hoofsaaklik met die doel om taalprobleme wat mag opduik, met gesag op te los. HAT se gesag binne die Afrikaanse taalgemeenskap moet onder andere daaraan toegeskryf word dat dit as 'n "klein WAT" beskou word. Hierdie vermeende status is nie ongegrond nie aangesien die vormlike en inhoudelike aansluiting by die WAT reeds in die *Voorwoord* van die eerste uitgawe (1965) uitgespel word, in die tweede uitgawe (1979) herhaal word en nou opnuut in die derde hersiene en uitgebreide uitgawe (1994: genommerde paragraaf 8 van die *Voorwoord*) bevestig word. Ook in taalkundige studies figureer HAT dikwels as een van die woordeboeke wat onder die soeklig kom (vergelyk onder andere Esterhuyse 1987, Webb 1989; Beyliefeld 1992; Carstens 1995).

Vanweë HAT se standaardiserings- en normeringsfunksie in die Afrikaanssprekende gemeenskap, sou met reg verwag kon word dat hersiene uitgawes moet tred hou met veranderinge, sowel op taalgebied as op sosiopolitieke en kulturele gebied. Die derde hersiene uitgawe kan onder andere beoordeel word op grond van die mate waarin die volgende belangrike tendense verreken is:

- Die sosiopolitieke gees van die postapartheid Suid-Afrika
- Die opheffing van die diglottiese verwydering tussen Standaardafrikaans en die vernakulêr
- Die verskuiwing van elitisme na populisme

1.2 HAT as sosiohistoriese dokument

1.2.1 Sosiopolitieke gees van die postapartheid Suid-Afrika

Diskriminasie, veral met betrekking tot ras, is in die verlede sterk met die wit Afrikaanssprekende verbind, onder andere omdat Afrikaans deur 'n bepaalde regering as instrument van apartheid geïnstitusionaliseer is en omdat Afrikaanse woordeboeke op konkrete wyse aan apartheid gestalte gegee het (vergelyk Esterhuyse 1987; Carstens 1994a; 1994b; 1995). Die stereotiepe beeld

van Afrikaans as apartheidsinstrument is versterk as gevolg van die proliferasie van kwetsende terme vir rassegroepe in dié taal, en die dikwels onsensitiewe hantering daarvan in woordeboeke.

Die politieke hervormingsinisiatiewe van die laat tagtiger- en vroeë negentigerjare asook taalkundige en literêre waardering van Afrikaans se nie-standaardvariëteite het egter bygedra tot die stelselmatige verandering van hierdie stereotipe. Afrikaans se mees gesaghebbende normatiewe taalbron, die *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls*, het gepoog om die stempel daarop te plaas, onder andere deur alle kwetsende rasbenaminge uit sy agste uitgawe (1991) te skrap. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* het hierdie voorbeeld nagevolg deur 'n soortgelyke skrapingsbeleid te volg (vergelyk Carstens 1994b: 255-256).

1.2.2 Geleidelike opheffing van die diglottiese verwydering tussen Standaardafrikaans en die Afrikaanse omgangstaal

Met die verkryging van ampstaalstatus in 1925 moes Afrikaans noodwendig gekultiveer word om 'n verskeidenheid hoër funksies te vervul. Volgens Ponelis (1992: 80) sou Afrikaans "nooit sonder die hulp van Standaardnederlands (en ook Engels) tot kultuurtaal kon oorgegaan het nie", maar ongelukkig is daar te sterk op Nederlands gesteun. Dit het daartoe bygedra dat die standaardvariëteit oorgekultiveer is en dat daar 'n kunsmatige verwydering tussen formele Standaardafrikaans (veral as skryftaal) en die vernakulêr (Omgangsafrikaans) ingetree het. Afrikaanse woordeboeke het die diglottiese verwydering bestendig deurdadig hulle weinig meer was as vertalings van Nederlandse woordeboeke, 'n tradisie wat "helaas voortgesit word" (Ponelis 1992: 81). Op dié wyse het woordeboeke daartoe bygedra (en dra hulle miskien steeds daartoe by) om die kultuurtaal los te sny van die omgangstaal en om die verwydering van die kultuurtaal deur die omgangstaal aan bande te lê.

Gedurende die tagtiger- en negentigerjare gaan daar egter talle stemme vanuit taalkundekring op om Nederlandismes uit Afrikaanse woordeboeke te weer (Ponelis 1992: 80-82) en kunsmatige sensuur ten opsigte van leenwoorde uit Engels te verslap (Gouws 1993: 53-54). Ponelis (1992: 81) stel gevolglik as een van die heel belangrikste wetenskaplike prioriteite vir Afrikaans "'n nuwe wetenskaplike naslaanwoordeboek van die omvang van die HAT waarin 'n betroubare en dinamiese beeld van Standaardafrikaans gebied word".

1.2.3 'n Verskuiwing van elitisme na populisme

1.2.3.1 Elitisme en populisme as tendense

Een van die belangrikste eise van die negentigerjare is gebruikersvriendelikeheid. Gebruikersgerigtheid het die wagwoord geword in sowel die openbare

as die staatsektor, en in die letterkunde sowel as die vermaaklikheidswêreld is 'n herwaardering vir populêre kultuur aan die ontwaak (vergelyk onder andere Snyman 1994). 'Populisme' het as 't ware die wagwoord van die negentigerjare geword, en 'elitisme' het die skeldwoord geword.

Bell (1992: 3) definieer 'elitisme' as optimisme oor die besluitnemingsvermoë van een of meer persone wat namens ander optree. Hy sê: "elitism is the belief that the elite in question can make superior decisions on behalf of others" (1992: 60). Volgens hom (1992: 73) aanvaar die lede van 'n elitegroep dikwels dat hulle op grond van jarelange studie, die bekleding van bepaalde professies en openbare prestige die betrokke eliteposisie "verdien" het en daarmee saam ook die reg om namens die meerderheid mense in die gemeenskap as geheel of in 'n bepaalde sektor besluite te neem. Op taalgebied het elitisme sedert 1925 veral daarin tot uiting gekom dat bepaalde instansies, soos byvoorbeeld die SA Akademie vir Wetenskap en Kuns (by monde van die Taalkommissie) asook Afrikaanse woordeboeke die sanksie verkry het om normatiewe taalbesluite in "belang" van al die sprekers van Afrikaans te neem. In hierdie elitistiese normeringsproses is die intuïesies van die taalgebruiker (insluitend die woordeboekgebruiker) en die taalpraktisyn grootliks geïgnoreer (vergelyk McLachlan 1993: 166).

Populisme, daarenteen, is die gemeenskap se optimisme oor sy vermoë om self besluite te neem oor sake waardeur hy regstreeks of nieregstreeks geraak word. Indirek kan populisme ook dui op die gemeenskap se optimisme oor sy vermoë om kundiges ('n elite) te selekteer wat namens hom besluite neem. Populisme impliseer dus nie noodwendig kulturele vervlakking en 'n filosofie van "anything goes" nie.

'n Bepaalde elitegroep kan ook in sy optrede populisties wees. 'n Populistiese ingesteldheid word byvoorbeeld weerspieël deur die samestelling van die Taalkommissie van die S.A. Akademie in 1992. In dié jaar is drie nie-Akademielede, naamlik prof. Tony Links, dr. Ilse Feinauer en dr. Joey Swanepoel as lede van die Kommissie aangewys. Hierdie benoemings kan beskou word as een van die eerste treë op die pad van demokratisering met betrekking tot taalbereëning, en sou uiteindelik daartoe kon bydra dat Afrikaans se normatiewe taalbronne in die toekoms wyer aanvaarding in die Afrikaanssprekende gemeenskap geniet.

1.2.3.2 Elitisme en populisme in die leksikografie

In die leksikografie het 'n toenemend populistiese gerigtheid daartoe aanleiding gegee dat die klem al hoe sterker op gebruikersvriendelikheid en gebruikersgerigtheid geplaas word. Volgens Lombard (1994: 207) moet die leksikograaf weet wie sy teikengebruikers is en wat hulle behoeftes is. Een van die leksikograaf se oogmerke behoort te wees om aktiwiteite soos naslaanvaardigheid en inligtingontsluiting vir die gebruiker te vergemaklik al beteken dit dat

konvensie oor boord gegooi moet word ten gunste van innovasie.

Hausmann (1989: 12-13) wys daarop dat daar 'n inherente konflik bestaan tussen die behoeftes van die gemeenskap (met sy inherent populistiese strewe) en die leksikografie (met sy inherent elitistiese strewe), oftewel tussen gebruikersvriendelikheid en woordeboekkultuur. Gebruikersvriendelikheid dui op aanpassing van die leksikografie by die gemeenskap en woordeboekkultuur dui op die aanpassing van die gemeenskap by die leksikografie. Die slotsom waartoe Hausmann (1989: 13) kom, is dat die gemeenskap die sterker party in hierdie toutrekkery is. Die rede wat hy aanvoer, is dat slegs die gemeenskap uiteindelik stemreg uitoefen aangesien dit sy beursie is wat die deurslag gee.

Met hierdie perspektief voor oë is dit sinvol om *HAT*³ te beoordeel na die mate waarin die gebruiker se behoeftes gedien word, maar op so 'n manier dat hy / sy in die proses so pynloos moontlik met woordeboekkultuur vertrouwd gemaak word. Eerstens word die rol van die voorwerk ("front matter") in hierdie verband ondersoek.

2. Die voorwerk

2.1 Inleidend

Die voorwerk van 'n woordeboek, veral die gebruikerstoelighting (soms ook *Voorwoord* of *Gids vir die gebruiker* genoem) maak om verskeie redes 'n baie belangrike komponent van die totale produk uit. Dit bied onder andere vir die samestellers 'n forum om:

- (a) die afgrensing van die makrostruktuur te motiveer;
- (b) die woordeboek se beleid rondom preskriptiwiteit en deskriptiwiteit te verduidelik en te motiveer;
- (c) 'n ideologiese raamwerk vir die interpretasie van inligting uiteen te sit;
- (d) aan die gebruiker 'n sleutel te gee tot die struktuur en die metataal van die woordeboek.

Wat die bywerk en verbetering van die *Voorwoord* betref — veral ten opsigte van die bogenoemde vier sake — verdien die Hoofredakteur van *HAT*³ lof. Die puntsgewyse aanbieding van gebruikerstoelighting maak van die derde uitgawe beslis 'n meer gebruikersvriendelike publikasie as die vorige twee uitgawes. Om reg te laat geskied aan hierdie pluspunt, word die *Voorwoord* kortliks bespreek na aanleiding van (a)-(d) hierbo.

2.2 Afgrensing van die makrostruktuur

Wat die makrostruktuur betref, kan geen handwoordeboek op volledigheid aanspraak maak nie. Dit is daarom verblydend dat die *Voorwoord* van *HAT*

(paragraaf 2.1) benut is om daarop te wys dat Standaardafrikaans die fokuspunt vorm en dat die sporadiese opname van sosiolinguistiese variante as 'n toegif beskou moet word.

Dit is egter jammer dat die beleid rondom die opname en bewerking van die drie hooflemmatipes (leksikale lemmas, subleksikale lemmas en multileksikale lemmas) nie meer eksplisiet verantwoord is nie. Die bepaling van leksikaleitemstatus is wel in hoofsaak 'n taalkundige aangeleentheid; en die kritiek teen die woordgerigtheid van woordeboeke (waarna daar in paragraaf 7 van die *Voorwoord* verwys word) kom hoofsaaklik vanuit die metaleksikografie (vergelyk Gouws 1991). Tog sou die gebruiker kon baat by 'n relatief ontgengiese bespreking van die drie belangrikste lemmatipes en by 'n kort beleidstelling rondom die opname / weglating en hantering van die verskillende tipes. In *HAT*³ word die gebruiker egter eensydig ingelig deurdat slegs multileksikale lemmas uitgesonder word (paragraaf 7). Ten opsigte van hierdie lemmatipe word verklaar dat besluit is om die status quo ter wille van konvensie en "gebruikersvriendelikheid" te handhaaf. Dit beteken dat multileksikale lemmas steeds bewerk word in 'n rubriek wat deel uitmaak van die artikel van bepaalde leksikale lemmas. Die problematiek rondom die opname en hantering van subleksikale lemmas soos affikse, onselfstandige stamme en tegnostamme word nêrens vermeld nie. Hierdie "volstruispolitiek" is veral onverskoonbaar in die lig van die inkonsekwente opname van subleksikale lemmas in *HAT*³, 'n faset wat feitlik glad nie sedert die tweede uitgawe hersien is nie. In paragraaf 4 en 5.1 hieronder word die opname en hantering van veral twee tipes subleksikale lemmas in meer besonderhede bespreek.

2.3 Beleid oor preskriptiwiteit en deskriptiwiteit

In die *Voorwoord* (paragraaf 2.1 en 2.2) word heelwat aandag aan die begrip **standaardtaal** gegee. By die bepaling van standaardtaalstatus blyk veral twee norme te geld, naamlik enersyds die interne, demokratiese norm ("dáárdie vorm waarna ander sprekers van die taal opsien") en andersyds die eksterne, preskriptiewe norm van die AWS. Hoewel die Hoofredakteur suggereer dat hy die demokratiseringsideale van die postapartheid Suid-Afrika positief gesind is, bely hy dat hy "aan die konserwatiewe kant sondig" omdat 'n nuwe standaardnorm nog nie duidelik gedefinieer is nie. Daar is gehou by die wysigings wat in die nuwe AWS voorkom (*Voorwoord*, paragraaf 1). Die gebruiker word dus enersyds ingelig dat hy / sy in verband met spelling, skryfwyse en wisselvorme nie verder as *HAT*³ hoef te soek nie. Andersyds word onrealistiese verwagtinge in verband met herstandaardisering en demokratisering egter in die kiem gesmoor.

In paragraaf 2.3 van die *Voorwoord* blyk dit dat daar kennis geneem is van die kritiek wat deur die jare gelewer is op die preskriptiwiteit van Afrikaanse woordeboeke, en word die onderskeid tussen preskriptiwiteit en deskriptiwiteit

teit bondig uiteengesit. Die Hoofredakteur suggereer dat deskriptiwiteit die sentrale eis van die leksikografie eis is, maar dat die gebruiker se behoeftes eerder gedien word deur 'n meer preskriptiewe benadering. Verder word onomwonde verklaar dat leksikografiese kommentaar oorvloedig gebruik is "om aan te dui as 'n sekere woord, vorm of betekenisonderskeiding nie aanvaarbaar is nie." Sulke eerlikheid behoort (na my mening) gerespekteer te word. Dit het in elk geval nou tyd geword dat taalkundiges daarmee vrede maak dat *HAT* tipologies ontwikkel as 'n tipe "college dictionary" wat hoofsaaklik 'n gids tot korrekte taalgebruik wil wees. Afrikaans het náas *HAT* 'n onafhanklike standaardwoordeboek soos *Van Dale* nodig om die leemte aan 'n sinchronies-deskriptiewe standaardwoordeboek te vul. *HAT* wil en sal dit waarskynlik nooit wees nie. Hierbenewens bevind Afrikaans hom steeds midde in 'n vloeibare politieke-ideologiese situasie wat meer as die normale dosis sensitiwiteit van 'n sinchroniese standaardwoordeboek verg, veral rondom die hantering van ideologiese gelade leksikale items en betekenisonderskeidings.

Wat die sensorering van leenwoorde (veral uit Engels) betref, word in paragraaf 2.3 van die *Voorwoord* 'n gematigde standpunt ingeneem: "nie alles wat maar na Engels ruik of klink, is geban nie"; daar is gepoog om "die goue middeweg te probeer vind". Hierdie sensuurverslapping is besonder verblydend in die lig van die populistiese tydsgees. 'n Mens wonder egter of die volgende, ietwat emosionele betoog nodig was om die meer gematigde beleid ten opsigte van leenwoorde te verdedig:

"Dit is natuurlik so dat taalvoorskrywers en -pedante maar alte graag wil meesprek op hierdie delikate gebied en dus tydig en ontydig voorskrywend optree. Dit is juis die optrede van hierdie tipe taalmense — ek sê met opset nie 'taalkundiges' nie, want hulle is dikwels juis nie wetenskaplik opgelei nie maar selfaangestelde beterswetters — wat die publiek wars maak van die standaardvorm, en ook van gesonde, gefundeerde voorskrifte."

Hierdie standpunt word in 'n mate weersprek deur die ongewone, miskien selfs superstandaardwoorde en -uitdrukkings wat sporadies in die *Voorwoord* gebruik word, byvoorbeeld (my kursivering):

"Die vraag na beskryf of voorskryf bly 'n *kwesieuse* saak." (2.3)

"Daarby wil ek dan direk voeg dat ek my nie *op die standpunt van die skoolvos gestel het nie*: ..." (2.3)

"Die belangrikste rede waarom sulke woorde nog *gehonoreer* word: ..." (2.4)

Ook die motivering van literêre sitate in paragraaf 4 verloën die ideaal van gebruikersgerigtheid en suggereer 'n voorkeur vir tekste van hoë literêre waarde:

"Ek wou daardeur illustreer dat gewone én ongewone woorde in die taal van ons skrywers voorkom. *Verder is die hoë gehalte van ons letterkunde so 'n belangrike komponent van die bestaansreg van Afrikaans dat woordeboeke gerus ook die aandag daarop kan vestig*" (my kursivering).

Op die gebied van sosiolinguistiese normering lewer HAT³ 'n belangrike bydrae. Daar word in die woordelys gestalte gegee aan die ideaal wat in paragraaf 3.1 gestel word, naamlik om "elke woord wat nie as neutraal beskou kan word nie ... van 'n etiket (te) voorsien". Fyner sosiostilistiese nuanses word byvoorbeeld aan die orde gestel met behulp van die onderskeid tussen die etikette *onfyn* en *plat*. 'n Mens wonder egter of temporeel-stilistiese markerings soos *neologisme* en *modewoord* werklik vir die taalgebruiker nuttig is aangesien die belangrikste verskil tussen hierdie etikette klaarblyklik die statistiese kans op voortbestaan is.

2.4 Ideologiese beleidstelling

Soos hierbo gemeld is, bied die voorwerk van 'n woordeboek ruimte vir beleidstelligings rondom sensitiewe en problematiese aangeleenthede in die woordeboek. Sodoende word 'n ideologiese raamwerk voorsien vir die interpretasie van inligting in sowel die makrostruktuur as die mikrostruktuur van die woordeboek. HAT³ wy 'n aparte paragraaf (paragraaf 6) aan 'n beleidstelling rondom die opname en hantering van kwetsende leksikale items. Enersyds word 'n deskriptiewe standpunt ingeneem deur die vermelding dat kwetsende leksikale items op die gebied van ras, geslag, politiek, godsdiens en spotname wel opgeneem is. 'n Preskriptiewe standpunt word egter ingeneem deur te vermeld dat laasgenoemde tipes leksikale items tot die minimum beperk is en boonop voorsien is van waarskuwende formules soos "liefs te vermy".

Deur 'n verbintenis tot niediskriminasie eksplisiet te stel, mag 'n woordeboek moontlik daarin slaag om wyer aanvaarding te induseer en mag gebruikers selfs oorreed word om geïsoleerde gevalle van ideologiese onsensitiewe bewerking oor die hoof te sien. Ten einde 'n woordeboek se ideologiese aanvaarbaarheid gesaghebbend te bepaal, is outentieke houdingstudies egter 'n voorvereiste.

2.5 Toegangverlening tot die woordeboekstruktuur en die metataal van die woordeboek

HAT³ verdien lof deurdat uitgebreide aandag geskenk is aan die verduideliking van teoretiese, strukturele en metodologiese aspekte van die woordeboek. Paragraaf 8-10 van die *Voorwoord* word daaraan gewy om die strukturering en aanbieding van taalkundige inligting (ortografiese, fonetiese, morfologiese, sintaktiese, semantiese en pragmatiese inligting) gedetailleerd te verduidelik. Vir

die oningewyde woordeboekgebruiker behoort hierdie inligting van groot waarde te wees. In enkele gevalle sou meer volledige inligting egter nuttig kon wees, byvoorbeeld in paragraaf 8.6, waar slegs gemeld word dat sinonieme "aan die einde van 'n definisie (voor die voorbeeldsinne)" gegee word en deur 'n kommapunt van die voorafgaande geskei word. Hierdie inligting het slegs betrekking op sinoniemvermeldings. Daar word dus nie genoem dat sinoniemdefinisies, wat by die minder frekwent gebruikte lid van 'n sinoniemreeks voorkom, hoofsaaklik as kruisverwysings dien na 'n sinoniem (elders in die woordeboek) waarby die deskriptiewe definisie gevind kan word nie.

Hoewel die behoeftes van die gebruiker deurgaans voorop gestel word, is dit steeds die taak van die leksikograaf om die taalstruktuur korrek en volledig te weerspieël, en waar toepaslik die korrekte taalkundige terme te gebruik. Dit is dus te betreur dat *pare soos* *steur*¹ en *steur*², *kas*¹ en *kas*², *spoor*¹, *spoor*² en *spoor*³ in paragraaf 8.5 van die *Voorwoord* 'homofone' in plaas van 'homonieme' genoem word.

In 'n afdeling van die voorwerk getitel *Gebruiklikste etikette en afkortings*, word redaksionele afkortings en etikette (óf die afkortings wat daarvoor gebruik word) verduidelik. Hierdie toevoeging is besonder verblydend aangesien nie een van die ander Afrikaanse handwoordeboeke volledige inligting aangaande die terminologiese bestek van gebruiksfleeretikette aanbied nie. Dit is egter jammer dat etikette wat gebruiksinperkings markeer, en redaksionele afkortings soos *wsk.* (waarskynlik), *L.* (Latyn), ens., in een lys opgeneem is. Die gebruiker wat nie die moeite doen om die *Voorwoord* deur te lees nie is gevolglik nie bewus van die belangrike funksionele onderskeid tussen byvoorbeeld etikette en ander metatalige uitdrukkings nie.

2.6 Evaluering

2.6.1 Sterkpunte

Die voorwerk van *HAT*³ lewer 'n belangrike bydrae om inligtingsontsluiting te vergemaklik en te bespoedig en om die gebruiker daarvan te verseker dat sy / haar behoeftes voorop gestel word. Die strewe na gebruikersvriendelikheid wat as doelwit in paragraaf 2 gestel word, vorm 'n deurlopende tema in die *Voorwoord* en word telkens herhaal met betrekking tot die aanbieding van verskillende tipes taalkundige en gebruiksinligting (vergelyk paragrawe 2.1, 2.3, 2.4, 3.1, 7, 8.3 en 8.8). Hierdie eksplisiete beleidstellings rondom groter gebruikersvriendelikheid word ook ondersteun deur die relatief ongekompliseerde verduidelikings van taalkundige, ideologiese en metodologiese kwessies.

2.6.2 Tekortkominge

Kritiek wat teen die *Voorwoord* van *HAT* ingebring kan word, is dat die bladsye

nie genommer is nie (byvoorbeeld deur klein Romeinse syfers). Gevolglik word verwysing na aspekte daarvan bemoelik.

Die gebruiker sou ook daarby kon baat indien bepaalde inligtingstipes skematies weergegee is om die "woordeboekkultuurskok" vir die gebruiker te versag. Kirkpatrick (1989: 756) druk die behoefte van die gebruiker aan bondige, visueel treffende inligting soos volg uit:

"... there is a growing tendency to require information to be more immediate, less discursive, more visual. ... we are being conditioned to dispense with all but the fewest words in favour of pictures, charts, tables, etc."

Desnieteenstaande moet erken word dat daar steeds geen vasgelegde patroon vir die aanbieding van gebruikerstoelighting in woordeboeke is nie. Daar bestaan eenvoudig geen pasklaar sjabloon wat sal verseker dat woordeboekgebruikers wel die *Voorwoord* benut nie. Talle leksikograwe is trouens van mening dat gebruikers selde, indien ooit, die toeliggende aantekeninge deurlees (Béjoint 1989: 208; Kirkpatrick 1989: 754). Juis daarom moet die inligting in die *Voorwoord* kort en onmiddellik wees en moet die mikrostruktuur so selfverklarend moontlik wees (Kirkpatrick 1989: 758).

'n Verdere punt van kritiek teen die *Voorwoord* is dat daar gepoog word om die behoeftes van die gebruiker (vakekste¹ inligtingsbehoefte) én die behoeftes van die vakkundige (vakinterne inligtingsbehoefte) gelyktydig te bevredig. Dit sou byvoorbeeld sinvol kon wees om die inligting wat regstreeks met inligtingontsluiting te doen het in 'n aparte afdeling onder toepaslike hoofde (moontlik skematies) aan te bied, soos byvoorbeeld "Soorte taalinligting in die woordeboek", "Redaksionele afkortings", "Gebruiksfeeretiket", ensovoorts. Inligting rakende die formeel-taalkundige, normatiewe en ideologiese begroning van die woordeboek sou dan in 'n ander afdeling hanteer kon word.

In die res van die artikel word die kritiek teen die *Voorwoord* voorlopig buite rekening gelaat en word enkele aspekte van HAT³ getoets aan die mate waarin die letter en die gees van die *Voorwoord* wel in veral die mikrostruktuur weerspieël word.

¹ **Vakekste** behoeftes is volgens Herberg (1989: 752) die behoeftes van die gebruiker, dit wil sê suksesvolle en vinnige inligtingontsluiting, wat onder andere die volgende insluit: makrostrukturele ordening, alle mikrostrukturele inligtingstipes en die hantering daarvan, kommentaarsimbole, afkortings, ens. **Vakinterne** inligtingsbehoefte (teoretiese grondslae van die woordeboek) is onder andere (*ibid.*) teikengroep, kriteria vir lemmakeuse, funksie en keuse van voorbeelde, oplossings vir probleme by die beskrywing van bepaalde woordklasse, beginsels wat gegeld het by 'n hersiene uitgawe (van 'n bestaande woordeboek), inligting aangaande die databasis wat gebruik is, leksikografiese taakverdeling (in die geval van meer as een outeur), ens.

3. Sistematiese opname van lemmatipes

Volgens Zgusta (1971: 243) moet alle besluite in verband met die opname of weglating van spesifieke klasse leksikale items volledig in die gebruikerstoeligmaking van 'n woordeboek uiteengesit word. Soos reeds hierbo genoem is, word in die *Voorwoord* van *HAT*³ wel gemeld dat die fokus op Standaardafrikaans val en dat die opname van variante beperk is, maar daar word nagelaat om 'n beleid in verband met subleksikale lemmas uit te spel. Vervolgens word 'n kort oorsig gegee van bevindinge rondom die opname en hantering van twee tipes subleksikale lemmas, te wete affikse en tegnostamme.

3.1 Affikse en tegnostamme

Weens die enkoderende én dekoderende funksies van stamme en affikse is dit belangrik dat hulle in woordeboeke opgeneem moet word en op toepaslike alfabetiese plekke in die makrostruktuur gelemmatiseer en bewerk word. Volgens Zgusta (1971: 242) geld hierdie argument veral ten opsigte van produktiewe eenhede op die subwoordvlak. Naas die (elitistiese) kritiek dat 'n woordgerigte benadering nie leksikologies gemotiveerd is nie, geld ook die populistiese argument dat die behoeftes van die gebruiker nie in ag geneem word nie. Daar kan tog nie sonder meer aanvaar word dat die gebruiker slegs "woorde" wil naslaan nie en slegs belang het by die optrede van stamme en affikse as onderdeel van die geïnstitusionaliseerde morfologiese kompleks van die standaardtaal nie.

3.1.1 Affikse

Dit blyk dat *HAT*³ weinig aandag geskenk het aan die hersiening van sy beleid rakende die opname en bewerking van affigale lemmas. Produktiewe affikse (veral dié van Germaanse herkoms) is steeds onsistematies hanteer. Naas die affikse *her-* en *on-*, wat reeds in *HAT*² opgeneem was, kon net 3 addisionele affigale lemmas gevind word, te wete *de-*, *ver-* en *-gewys(e)*. *Be-*; *ont-*; *-agtig*; *-asie*; *-baar*; *-er*; *-erig*; *-lik*; *-ling*; *-lings*; *-loos*; *-skap* en *-waarts* is steeds nie opgeneem nie. Wat opval is dat 'n aantal affikse van Romaanse herkoms, naamlik *-in*; *-ied*; *-ief*; *-iek*; *-iel*; *-ien*; *-iet*; *-is* en *-isme*, soos in *HAT*², wel opgeneem is. In enkele gevalle word aangedui dat die betrokke affiks produktief is (*-is*²), onproduktief is (*-in*⁴), of redelik produktief is (*-isme*¹).

Produktiwiteit en strukturele posisie (prefiks of suffiks) het klaarblyklik nie 'n groot rol in die opnamebeleid ten opsigte van affikse gespeel nie. Dit wil hoogstens voorkom asof daar 'n voorkeur was vir affikse wat as woordbouelemente in veral die akademiese woordeskat optree. Hierdie gebrek aan sistematiek word vererger deurdat daar nie in die *Voorwoord* 'n beleid rondom die opname van subleksikale lemmas gestel word nie.

3.1.2 Tegnostamme²

Tegnostamme³ is, soos in die tweede uitgawe van HAT, baie meer volledig opgeneem as affikse. Die volgende tegnostamme wat as beginkomponente in woorde optree, kom in HAT³ voor:

ab-; aëro-; akro-; Anglo-; astro-; bio-; chir(o)-; elektro-; filo- / fil-; fito-; fono- / fon-; galvano-; gamo- / gam-; geo-; halo- / hal-; heks- / heksa-; helik(o)-; heli(o)-; hemato- / hema- / hemat- / hemo-; hemi-; hetero- / heter-; hialo- / hial-; hidro-; hiëro- / hiër-; hiëto- / hiët-; higr- / higr-; hiper-; hipo- / hip-; holo- / hol-; homo-; intro-; iso- / is-; kilo-; mega-; meta-; mikro-; mono-; nekr(o)-; neo-; outo-; paleo-; para-; penta-; peri-; poli-; pro-; pseudo-; retro-; senti-; tele-; termo-; uro-; xeno-; xero-; xilo-

Daar is net twee addisionele beginkomponente in HAT³ opgeneem, naamlik pro- en senti-. Die volgende is steeds nie opgeneem nie:

bi-; eko-; ekso-; epi-; kosmo-; lito-; orto-; osteo-; psigo-; teo-

Verder is daar steeds meer aandag aan beginkomponente as aan eindkomponente geskenk. Daar is trouens geen addisionele eindkomponente opgeneem nie. Alleen die volgende kom voor:

-foon; -graaf; -gram; -logie; -metrie; -skoop; -staat

Die volgende produktiewe eindkomponente figureer steeds nie as lemmas nie:

-fiet-; -fiel; -fobie; -liet; -maan / -manie; -niem; -paat / -patie

Die sterkste kritiek geld egter nie teen die opname van tegnostamme nie, maar teen die inkonsekwente bewerking daarvan. In paragraaf 5.1 hieronder word die leksikografiese bewerking in meer besonderhede bespreek.

2 Die data waarvan in hierdie subparagraaf gebruik gemaak word, is in hoofsaak verkry uit 'n Honneursstudie wat in 1994 deur mev. Augusta Jordaan aan die Universiteit van Pretoria gedoen is.

3 Tegnostamme is stamme, gewoonlik van Griekse of Latynse herkoms, wat as eerste óf laaste konstituent in verskeie woorde optree. Hulle is nie prefikse of suffikse nie aangesien hulle relatief selfstandige betekenis het en soms twee-twee verbind om 'n woord te vorm (vgl. *pedofiel*), maar hulle is ook nie woorde nie, aangesien hulle nie selfstandig kan optree nie. Tegnostamme kom veral voor in tegniese en kwasi-tegniese woorde. (Vergelyk onder andere Combrink 1990: 27.)

4. Die definisie

4.1 Die metataal van die definisie

Zgusta (1971: 257) stel onder andere die volgende vereistes aan die definisie in 'n verklarende woordeboek:

- Dit behoort uitsluitlik te bestaan uit woorde wat in die woordeboek verklaar word.
- Dit behoort nie woorde te bevat wat moeiliker is as die lemma self nie.
- Dit behoort geen argaïese, dialektiese, vulgêre of weinig gebruiklike woorde te bevat nie.

'n Meer holistiese fokus sou die metaleksikograaf daartoe kon lei om ook nog die volgende vereiste by te voeg:

- Woorde van dieselfde grammatiese of leksikale kategorie moet verkieslik op dieselfde wyse gedefinieer word, met ander woorde dieselfde metalige terme moet in definisies vir lede van dieselfde grammatiese of leksikale kategorie gebruik word.

*HAT*³ fouteer veral met betrekking tot die handhawing van laasgenoemde twee vereistes. Eerstens is daar in die definisies van talle leksikale én subleksikale lemmas argaïese (dikwels Nederlandse), superstandaard- en / of weinig gebruiklike woorde behou. Dit strook nie met die gebruikersgerigte, populistiese gees van die *Voorwoord* nie. Die volgende voorbeelde dien ter staving (my kursivering):

chir(o)-	"... hand-, op die hand <i>betrekking hebbende</i> ."
klink¹ ww. 2	"Die glase <i>aanstoot</i> as begeleiding van 'n heilwens"
siembamba	" <i>Sinledige</i> woord ter aanduiding van 'n wiegende beweging ..."
monster¹	"Proef, <i>staaltjie</i> van koopware ..."
eerlik 2	"Wat die waarheid <i>spreek</i> ..."
eerstehulp 1	"Voorlopige hulp aan 'n beseerde, sieke <i>in afwagting van die geneesheer</i> ..."
edelvalk	"... 'n swart streep wat <i>op</i> 'n snor lyk oor sy snawel ..."

Met betrekking tot die vereiste van konsekwente terminologie kan veral die definisies van subleksikale lemmas, in die besonder tegnostamme, gekritiseer word. Onder die 55 beginkomponente wat opgeneem is, word 38 as "woord-element(e)" beskryf, 5 word "voorvoegsel(s)" genoem (hemi-, hiper-, hipo-, intro-, tele-), 6 word as "eerste lid van samestellings / woorde" beskryf (aëro-,

mega-, mono-, poli-, peri- en pseudo-), en by die lemmas ab-, bio-, nekr(o)-, pro-, senti- en retro- word geen aanduiding van subleksikale status gegee nie. Van die sewe eindkomponente wat opgeneem is, word vier as "woordelement" beskryf (-graaf, -gram, -logie en -metrie), een as "slotelelement in name" (-staat), een as "tweede lid van enkele samestellings" (-foon) en een as "agtervoegsel" (-skoop). In al hierdie gevalle is geen metatalige aanpassings sedert die tweede uitgawe gemaak nie.

Ook wat die aanduiding van allomorfiëse variasie betref, kon die samestellers meer konsekwent gewees het. By sommige tegnostamme word vormvariasie tussen hakies aangedui, byvoorbeeld as chir(o)-, nekr(o)-, heli(o)-, helik(o)-; terwyl gevalle soos fon- en fon-, heks- en heksa-, gamo- en gamasook hemato-, hema-, hemat- en hemo- as wisselvorme hanteer word. Soms word eksplisiet gemeld dat hierdie wisseling deur die klankomgewing gedetermineer word. Ongelukkig is die terminologiese gebruik ook hier nie konsekwent nie. By fon- word die omgewing aangedui as "(voor vokale)" en by heks-² as "(voor klinkers)". Hierdie inkonsekwentheid word vererger deur die feit dat daar by tegnostamme nie eenvormigheid is met betrekking tot die aanduiding van klem en lettergreep-verdeling nie⁴.

Daar moet met Van Niekerk (1991: 290) saamgestem word dat die leksikograaf die verantwoordelikheid het om tegnostamme so eenvormig en realisties moontlik te benader, sodat die sogenaamde "moeilike" woorde vir alle gebruikers toeganklik en verstaanbaar is. Versuim om aan hierdie vereiste te voldoen, kan na my mening tot frustrasie van die woordeboekgebruiker, miskenning van produktiwiteit en ontkenning van die leksikaleitemstatus van tegnostamme lei.

4.2 Weerspieëling van betekenisuitbreiding / betekenisverandering

Volgens Goyvaerts (1981: 10) is die struktuur van die leksikon die belangrikste faktor wat semantiese verandering moontlik maak. Teenoor die georganiseerde elemente van die fonologiese, morfologiese en sintaktiese sisteme is die woordeskat of leksikon 'n losse versameling taaleenhede wat 'n oop klas vorm. Sowel woordvorme as betekenis kan as gevolg van hierdie onstabiele struktuur maklik tot die leksikon toegevoeg word, terwyl bestaande woorde vormlik gewysig kan word en bepaalde betekenis in onbruik kan verval.

Aangesien leksikale verskuiwings in 'n taal dikwels meer opvallend is as

⁴ By tegnostamme soos chiro-, filo-, fon-^o, hidro-, intro-, mega-, meta- en tele- word geen klemaanduiding óf lettergreepverdelings gegee nie; by onder andere e•lek•tro-, ga•mo-, he•lik(o)-, he•t•ero-, ho•mo-, pa•le•o- en xe•no- word wel lettergreepverdeling gegee, maar geen klemaanduiding nie. In 'n geval soos gal•va'no word sowel klem as lettergreepverdeling aangedui. By aëro- word lettergreepverdeling verkeerdlik aangebied as a•ë'ro, ten spyte van die feit dat die uitspraak aangedui word as (ee'roo).

semantiese verskuiwings, en omdat makrostrukturele toevoegings dikwels as die belangrikste maatstaf dien vir die beoordeling van "verbeterings" in hersiene woordeboeke (vergelyk Landau 1984: 162) word betekenisverskuiwings nie altyd deur leksikograwe verreken nie. 'n Onomasiologiese ingesteldheid by die hersiening van woordeboeke kan egter lei tot onvolkome, selfs foutiewe, inligtingsoordrag aan die gebruiker.

Om tred te hou met betekenisverskuiwings, veral dié waaraan die sosio-politieke leksikon onderhewig is, is nie 'n maklike taak nie. Een van die redes is dat betekenis en die beheer daarvoor nie op elitistiese beginsels berus nie, maar op populistiese beginsels (vergelyk Hughes 1988: 184 en verder). Die nuusmedia dra uiteraard by tot die dinamiek van "vrye semantiese onderneeming".

Volgens een perspektief (vergelyk onder andere Goyvaerts 1981: 26-27) kan die semantiese veranderings of verskuiwings wat woordbetekenisse ondergaan, soos volg ingedeel word:

kwantitatief (het betrekking op die omvang van betekenisverskuiwing)		kwalitatief (het betrekking op die houding van taalgebruikers teenoor die betekenis)	
betekenisuitbreiding	betekenisverenging	pejoriserings	meliorisering

(Hierdie prosesse sluit mekaar nie noodwendig uit nie. Betekenisuitbreiding én betekenisverenging kan byvoorbeeld met pejoriserings of meliorisering gepaard gaan.)

Anders as *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*⁸, wat **snoesig** steeds monosemies hanteer en na die Nederlands definieer as "Lief, skattig, fraai", brei *HAT*³ die definiens (wat in die tweede uitgawe lui: "Lief, skattig, oulik") uit en voeg 'n tweede betekenisonderskeiding "Knus, warm" by. Hoewel die aanpassing verblydend is, het die samestellers (na my mening) steeds "aan die konserwatiewe kant (ge)sondig", aangesien betekenisonderskeiding 1. ("Lief, skattig, oulik") werklik nie meer in Afrikaans gebruik word nie. Verder illustreer die gebruiksvoorbeeld *Snoesig geklee in 'n warm jakkie*, wat by betekenisonderskeiding 1. aangebied word, eerder betekenisonderskeiding 2. ("Knus, warm"). Ook in die geval van *vodde* word die betekenis- en funksie-uitbreiding (van selfstandige naamwoord na byvoeglike naamwoord en bywoord) wat *vodde* in die omgangstaal ondergaan het, verreken. Die skynmeervoudsvorm *vodde* word afsonderlik gelemmatiseer, van die etikette (*geselst.*; *neol.*) voorsien en polisemies soos volg gedefinieer:

1. Uiters moeg; uitgeput. *Ek is vodde nadat ek drie nagte dwarsdeur gewerk het.* 2. Sonder belangstelling; sonder enige neiging om hulp te verleen: *Ek voel vodde vir haar na die wyse waarop sy my familie beswadder het.*

Betekenisonderskeiding 2. is egter (na my mening) nie in die omgangstaal algemeen gebruiklik nie. In die Pretoria-omgewing word die uitdrukking *Vere* (*vir iemand*) *voel* gebruik om hierdie betekenis uit te druk. Hierbenewens is die konteks van die gebruiksvoorbeeld te formeel om die gebruik van 'n geselstaalwoord soos *vodde* te illustreer.

Dit is verblydend dat daar in die definies van Boer¹ (in uitgawe 2 gedefinieer is as "Lid van die Afrikanervolk; Afrikaner") gebruiksinligting bygevoeg is, naamlik "Soms as skeld-, soms as pryswoord gebruik". Sodoende word die pejoriserende wat in die mond van bepaalde ideologiese groepe plaasgevind het, verreken. Ongelukkig weerspieël die onverklaarde komposita Boer(e): ~dogter, ~nooi, ~seun, ~volk slegs die melioratiewe gebruik. Daar is ook nagelaat om die sekondêre betekenisonderskeiding te verantwoord wat uit die pejoratiewe gebruik van die oorspronklike betekenis ontstaan het, naamlik "blanke geregsdienaar / polisieman". Twee afsonderlike betekenisonderskeidings sou gemotiveer kon word op grond daarvan dat *Boer* na twee verskillende referentklasse kan verwys, te wete "rasgroep" en "geregsdienaar" (vergelyk Carstens 1994a: 7).

In HAT³ is betekenisonderskeiding 2. van liberaal gewysig om by die veranderde sosiopolitieke beskouing van die postapartheidsera aan te sluit. *Liberaal* is vroeër gebruik om pejoratief te verwys na politieke beskouing wat as links-van-die-regering, of selfs revolusionêr geag is. Saam met die politieke hergroeperings van die tagtigerjare het hierdie betekenisaspek egter verdwyn. Vandag word *liberaal* deur verteenwoordigers van middestroompartye slegs melioratief gebruik, en wel om te verwys na persone en instansies wat bereid is om gewenste verandering / hervorming te aanvaar. Ongelukkig bly die definies eensydig deurdat 'n betekenisaspek wat deur progressiewe Afrikaanssprekendes aan die woord geheg word, naamlik "wat voorgee om onbevooroordeel en polities ruimdenkend te wees", nie verreken word nie.

5. Leksikografiese kommentaar: etikette en gebruiksaadvies

Een van die belangrikste dienste wat 'n leksikograaf aan die gebruiker kan lewer, is om sosiaal relevante gebruiksaadvies te gee. Dit geskied implisiet deur middel van voorbeelde (kollokasies, poëme en sitate) en eksplisiet deur etikette en langer kommentaaruitdrukkings wat deel van die definies kan uitmaak. Sowel die gebruik van etikette (paragraaf 3.1) as die gebruik van kommentaaruitdrukkings (paragraaf 6) word in die *Voorwoord* gemotiveer.

5.1 Etiket wat verouderde, verhewe en laefrekwensiewoorde merk

Sommer met die eerste deurbloei van *HAT*³ word dit duidelik dat heelwat etikette bygevoeg is. Dié woordeboek verkry 'n voorsprong bo sommige van sy konkurrente in die Afrikaanse handwoordeboekemark deurdat 'n groot aantal verouderde, Nederlandistiese, superstandaard- (deftige) en weinig gebruiklike lemmas met behulp van etikette gemerk word. Sodoende word die weg gebaan vir makliker hersiening by 'n volgende uitgawe: dit wat in 1994 gemerk is as *verouderd*, *verouderend* of *wenig gebruiklik* sal heel waarskynlik in 2004 glad nie meer in die mond van taalgebruikers voorkom nie en sal dan kandidate wees vir skrapping of vir 'n ander etiket. Selfs baie van die lemmas wat tans as *deftig* gemerk is, mag as gevolg van demokratiseringstendense later kandidate vir skrapping wees. Die volgende lemmas ressorteer onder dié wat vir die eerste keer in die derde uitgawe van *HAT* geëtiketteer is:

<i>verouderd</i>	<i>verouderend</i>	<i>wenig gebruiklik</i>	<i>deftig</i>
kalamiteus	jongetjiesmens	kalfakter	jongedogter
kavaliër 1	jongetjiesklere	kameleon	jongeheer
jonge	kaduks	najaar	kontribusie
jongetjie	kales	nes (ww.)	sielig
slaapkabaai	normaalkollege	pier ³	sieltoog
transportpad	sieltoog	sanikpot	snel (ietwat deftig)
ongans	springriem	teerling	trag

*HAT*³ moes noodgedwonge die snoeiskêr inlê en talle lemmas skrap waarby geen temporele of frekwensie-etiket in die vorige uitgawes voorgekom het nie. Onder J is byvoorbeeld die volgende lemmas geskrap sonder dat hulle van etikette in die vorige uitgawe voorsien was:

jaaglokval; jaardag; jaarweek; jagterig; jagterin; jagterslatyn; jan-knaphand; jellei; jersalemonie; jesebeldosie; jesebelsakkie; jilletjie; joelblok.

Die ideaal is natuurlik dat lemmas geleidelik uit opeenvolgende uitgawes van woordeboeke uitgefaseer word, met ander woorde dat 'n lemma in een uitgawe die etiket *verouderend* kry, in die volgende die etiket *verouderd* en in 'n

derde uitgawe volledig geskrap word. Enkele lemmas is wel op dié wyse geleidelik uitgefaseer. **Onpassabel** is in HAT² as *verouderend* geëtiketteer en in HAT³ kry dit die etiket *verouderd*. **Jammerpoel** is reeds in die tweede uitgawe as *verouderd* geëtiketteer en kom nou nie meer in HAT³ as lemma voor nie.

Ongelukkig het daar wel lemmas wat 'n baie lae gebruiksfrekwensie het, of wat verouderd is, ongeëtiketteer deurgeglip, byvoorbeeld *kadawereus* en *sienlik*. Verder is die geleentheid verpas om lemmas wat reeds in HAT³ as *verouderd* gemerk is, te skrap, byvoorbeeld *jongeliede*.

5.2 Etiketterming van nuwe lemmas

Daar moet toegegee word dat 'n mens ver sal soek om 'n naslaanwerk te kry wat die jongste aanwinste tot die leksikon van Afrikaans getrouer as HAT³ weerspieël. Baie onlangse leenwoorde en nuutskeppings is opgeneem en van etikette voorsien, sonder om onnodig voorskriftelik en puristies te wees. Onder die nuut opgenome lemmas ressorteer onder andere die volgende (gebruiksfeeretiket en etimologie word tussen hakies aangedui):

blues (E.); **bodder** (*geselst.*); **cappucino** (*It.*); **Country** (E.); **cowboy** (E.); **dribbel 1.** (geen etiket); **2.** (*sport*); **establishment** (< E.); **faks** (geen etiket); **folk** (E.; *mus.*); **hospitium** (geen etiket); **jacuzzi** (geen etiket); **jop** (E.); **kolhou** (*gholf, neol.*); **kompakskyf** (*mus.*; *rekenaarwet.*); **laitie** (*neol.*); **shandy** (E.); **sinergie** (geen etiket); **sitkom** (*neol.*); **skedonk** (*neol.*; *geselst.*); **skiewie** (< E.; *geselst.*); **skiktyd** (geen etiket); **snesie** (geen etiket); **soul** (geen etiket); **steak** (geen etiket); **straathof** (*neol.*); **stres** (*neol.*; *med.*); **tekkie** (geen etiket); **tjop** (geen etiket); **tjopper** (*geselst.*); **veldore** (*neol.*); **vlooiemark** (geen etiket); **voetsoolvlak** (*neol.*); **walkman** (E.); **wegneemete** (geen etiket); **woema** (*neol.*; *geselst.*); **wurgroef** (*neol.*).

Die hantering van leenwoorde uit Engels was vir die Afrikaanse leksikograaf deur die jare heen 'n groot probleem. Die eerste Afrikaanse woordeboeke was doelgerigte krygers in die Anglisismestryd en het dit as hulle taak beskou om gebruikers te waarsku teen ongewenste leksikale materiaal uit Engels. Hierbenewens is die bestaan van talle leenwoorde, veral dié wat slegs in die gesels-taal voorkom, geïgnoreer en is hulle glad nie in Afrikaanse woordeboeke opgeneem nie. Reeds sedert die sewentigerjare begin vooraanstaande Afrikaanse taalkundiges egter standpunt inneem teen die heksejag op alles wat Engels is. Combrink (1984: 102) waarsku teen die opvatting dat Engelse beïnvloeding slegs verwerplike taalbousels lewer. Dié opvatting is volgens hom foutief aangesien sekere ontlenings en leenvertalings uit Engels 'n werklike leemte in Afrikaans aanvul. Tweedens kan Anglisismes nie meer uitgeroei word nie. Combrink (1984: 102) haal in hierdie verband 'n standpunt van H.J. Terblanche

(1972: 22) aan, naamlik dat indien bepaalde Anglisismes "algemeen reeds in die ongedwonge, natuurlike omgangstaal van toonaangewende kringe van ons maatskappy en van taalbewuste Afrikaners opgeneem is, is dit nutteloos en ongerade om teen die gebruik daarvan te stry".

Die Hoofredakteur van *HAT*³ verklaar reeds in die *Voorwoord* (3.2) in 'n sterk bewoorde betoog dat nie "alles wat na Engels ruik of klink" sonder meer geban is nie, maar stel die gebruiker darem gerus dat probeer is "om die goue middeweg te probeer vind". Hoewel geen melding van die etikettering of kommentariëring van sodanige lemmas gemaak word nie, sou die gebruiker minstens konsekwente hantering kon verwag. Daar sou byvoorbeeld verwag kon word dat by alle resente ontlenings 'n aanduiding van die herkomstaal sal wees asook stilistiese inligting waar die betrokke woord nie tot die standaardtaal behoort nie.

Sonder om onnodig foutvinderig te wees, kan gevra word: Waarom kry *laitie* die etiket *neol.* terwyl dit reeds vir meer as drie dekades in die Afrikaanse omgangstaal gebruik word. Na my mening is die stempel op die konvensionalisering van *laitie* reeds deur P.G. du Plessis in *Siener in die Suburbs* geplaas. 'n Mens wonder of 'n vermelding van die taal van ontlening (etimologiese inligting) en die geselstaalkarakter van hierdie woord (gebruiksfeerinperking) nie vir die taalgebruiker belangriker of meer bruikbare pragmatiese inligting is nie. Insgelyks wonder 'n mens waarom *jop* geen etiket kry nie, veral in die lig daarvan dat dit duidelik net in informele (geselstaal-) Afrikaans voorkom, veral die verkleinwoord *joppie*.

Die inkonsekwente hantering van die gepopulariseerde musiekterme *folk*, *Country* en *soul* val ook op. Waarom word wel vermeld dat *folk* 'n musiekterm is wat uit Engels ontleen is, terwyl net die herkoms van *Country* (wat met 'n hoofletter gespel word) aangebied word, en *soul* glad geen etiket of etimologiese vermelding kry nie. Hoewel dit 'n onbetwisbare feit is dat etiketgebruik in die Suid-Afrikaanse leksikografie nog nie gestandaardiseer is nie (Ley 1994: 11), kos dit nie nasionale standaardisering om semanties, etimologies en pragmaties homogene klasse leksikale items eenvormig te hanteer nie.

5.3 Kommentaaruitdrukkings by kwetsende lemmas

Sowel uit die *Voorwoord* van *HAT*³ (paragraaf 8) as in 'n bespreking van dié woordeboek deur Marga Ley in *Beeld* van Woensdag 18 Mei 1994, is dit duidelik dat die Hoofredakteur van *HAT*³ opreg daarna gestreef het om die ideologiese normverplasings van die afgelope dekade te weerspieël, maar sonder om "volstruispolitiek" te bedryf wat tot 'n "verwonge beeld" sou kon lei. In die *Voorwoord* word eksplisiet gemeld dat kwetsende terme op die gebied van veral ras, maar ook geslag, godsdiens, politiek en spotname tot die minimum beperk is.

Onder die rassismes wat weggelaat is, resorteer veral eensydig en eenduidig kwetsende komplekse lemmas soos *kaffermeid* en *kafferboetie* asook

komplekse lemmas waarby die rasbenaming 'n minderwaardige gehalte aandui ten opsigte van die saak wat benoem word, byvoorbeeld **kafferblits** ("goedkoop brandewyn"), **kafferhond** ("onaansienlike hond of brak van gemengde ras") en **kafferwerk** ("werk wat ... benede die waardigheid van 'n witmens geag word"). Gebruiklike benaminge vir plante en diere wat 'n rasbenaming as eerste komponent bevat — byvoorbeeld **kafferboom**, **kafferwag-n-bietjie**, **kafferslangwortel** en **kafferwaatlemoen** — is na my mening óf behou omdat hulle nie as inherent rassisties beskou word nie, óf omdat daar gemeen is dat skraping 'n leksikale leemte sou laat.

Hoewel HAT³ bepaalde rasverwysende leksikale items as lemmas behou het, is ernstig gepoog om die kwetsende aard daarvan aan te toon met behulp van etikette of kommentaar / gebruiksaadvies, soos in die geval van die lemmas **kleurling 2**, **Hotnot**, **Jood¹²**, **Kaffer¹** en **kaffer-²** (my kursivering om toevoegings en wysigings in HAT³ te merk):

kleurling 2	" Kleurling In Suid-Afrika, lid van 'n groep van die gekleurde bevolking — <i>deur die meeste persone teenoor of van wie dit gebruik word, as neerhalend en diskriminerend aangevoel, en dus liefs te vermy</i> "
Hotnot	"Wisselvorm van <i>Hottentot</i> — <i>tans as vorm en benaming as beledigend ervaar deur persone van en teenoor wie dit gebruik word, en dus te vermy</i> "
Jood^{1 2}	<i>Neerhalende benaming vir 'n geldgierige persoon en liefs te vermy</i> "
Kaffer¹	"Benaming vir 'n lid van 'n swart ras in Suid-Afrika, maar ook vir 'n lid van ander groepe soos <i>Negers</i> — <i>vroeër veelal 'n neutrale benaming, maar tans sterk neerhalend of as skeldnaam ervaar, en dus te vermy</i> "
kaffer-²	" <i>Nog veel voorkomend as eerste lid van benaminge vir plante, diere en instrumente en dan moeilik te vermy en stellig meer neutraal aangevoel</i> "

Die leksikografiese kommentaar of gebruiksnote, wat in HAT³ dikwels aan die einde van die definisie (na 'n aandagstreep) aangebied word, stel dit eksplisiet dat die betrokke leksikale item as kwetsend ervaar word en doen dan 'n beroep op die gebruiker om die gebruik daarvan liefs te vermy. Hoewel leksikografiese gebruiksaadvies en kommentaar die voordeel bo etikette het dat meer genuanseerde inligting gegee kan word, bestaan die gevaar egter dat definisies deur die toevoeging daarvan gekompliseer en vertroebel kan word. Ten spyte van die samestellers se goeie bedoelings is die definisie van byvoorbeeld **kaffer-²** lomp geformuleer. Daar ontbreek ook 'n eksplisiete kruisverwysing na die leksikale lemma **Kaffer¹**, waarmee die streeplemma vergelyk word deur middel van die klous "*meer* (my kursivering) neutraal aangevoel".

6. Gebruiksvoorbeelde

Volgens Gouws (1989: 70) is "die afwesigheid van voldoende voorbeeldmateriaal dikwels 'n opvallende tekortkoming in Afrikaanse standaardwoordeboeke". Lombard (1992: 160) sluit hierby aan deur te sê dat voorbeeldmateriaal in Afrikaanse handwoordeboeke afgeskeep en onoortuigend aangebied word.

Dit wil voorkom asof die samestellers van *HAT*³ hierdie punt van kritiek ernstig opgeneem het. In die *Voorwoord* word eksplisiet verklaar dat daar in *HAT*³ "vrylik, selfs meer as in die tweede uitgawe, van voorbeeldsinne gebruik gemaak is — die meeste selfgemaak, maar ook heelwat sitate uit werke van Afrikaanse skrywers".

Die aanspraak dat daar in *HAT*³ baie nuwe voorbeeldmateriaal opgeneem is, is inderdaad geldig. 'n Gesonde balans is ook tussen "dooie" en "lewende" voorbeelde gehandhaaf. Dooie voorbeelde is volgens Svensen (1993: 90) "examples constructed by the lexicographer, which contain only the elements indispensable for conveying the grammatical information". Sodanige voorbeelde is "dood" deurdat naamwoordstukke dikwels geneutraliseer word tot anonieme merkers (provorme), en werkwoorde tot hulle infinitiefvorme.

In *HAT* kom veral die provorme *iemand*, *iets* en *jou* as naamwoordgleufmerkers voor. Vergelyk onder andere die volgende voorbeelde (my onderstreping):

laaghartig	<i><u>iemand</u> laaghartig verraai, in die steek laat</i>
laak	<i>(<u>iets</u> in) iemand laak</i>
landbou 1	<i><u>lou</u> op die landbou toelê</i>
latent	<i><u>iets</u> wat latent aanwesig is</i>
lei² 1	<i><u>iemand</u> na die verderf lei</i>

Daar word hoofsaaklik van kort infinitiefvorme (infinitiewe sonder "om te") gebruik gemaak, byvoorbeeld:

leegloop 1	<i>'n Dam, 'n band laat leegloop</i>
lees² 1	<i>Gereeld jou koerant lees</i>
letsel	<i>Geen geestelike letsels van jou ondervindings oorhou nie</i>

"Lewende" voorbeelde word deur Svensen (1993: 91) gedefinieer as "examples using personal pronouns or typical noun phrases in place of pro-forms. Verbs are often in finite forms, not infinitives". Anders as die dooie voorbeelde het hulle nie 'n skematiese karakter nie en is hulle hoofdoel dus nie uitsluitlik om 'n bepaalde konstruksietipe te instansieer nie, maar om implisiete sintaktiese en semantiese inligting te voorsien ter aanvulling van die relatief abstrak geformuleerde definisie. Lewende voorbeelde kan poëme óf sitate wees.

In *HAT*³ is steeds baie meer poëme as sitate opgeneem, 'n praktyk wat nie as sodanig gekritiseer kan word nie, aangesien poëme dikwels meer ekonomies

as sitate is en tipiese sintaktiese gebruik dikwels bondiger kan illustreer. Dikwels kan sinvol gebruik gemaak word van naamwoordstukke, relatiefklouse en kort infinitiewe. Sitate is weer veral nuttig waar 'n mens met 'n "ongewone" woord te doen het. In die geval van lemmas of betekenis waarvan die gebruik sosiolinguisties ingeperk is, verleen sitate 'n outentieke en geloofwaardige karakter. Wat in HAT³ egter hinder, is dat meer as 'n derde van die sitate uit protestantse godsdiensgeskrifte, veral die Bybel, geneem is. Onder die letter L is sowat 57 van die ongeveer 130 sitate uit die *Bybel* (Ou én Nuwe Vertaling), die *Gesange* en die *Psalmberymings* geëkserpeer, terwyl die res van die sitate uit die gekanoniseerde sekulêre literatuur van Standaardafrikaans geneem is. Met hierdie kritiek word nie ontken dat die taal van die *Bybel* prototipes van Standaardafrikaans is nie en ook nie dat hierdie boek die grootste leserstal van alle Afrikaanse boeke het nie. Daar word hoogstens gesuggereer dat so 'n groot aantal sitate slegs uit die belangrikste godsdienstige geskrifte van 'n groep verwante denominasies nie die gees van die demokratiseringsproses eggo nie.

'n Verdere punt van kritiek teen die voorbeeldmateriaal in HAT³, veral die poëme, is dat hulle soms kunsmatig klink. Sommige voorbeelde klink eerder na Nederlands as Afrikaans en ander is Superstandaardafrikaans.

Wat kollokasies betref, vind 'n mens byvoorbeeld by **doen 1**: 'n *Gebed, voorstel, wandeling doen*; en by **doen 2**: 'n *Guns, 'n vriendskap doen* (my onderstreping).

Die volgende poëme is aan soortgelyke kritiek onderhewig:

aanpak 1	<i>Pak die geskenk met albei hande aan.</i>
keersy 2	<i>Dis nou wat sy jou vertel het; laat ek jou die keersy voorhou. (nuut in HAT³)</i>
lamlendig 1	<i>Lamlendige optrede teen die belediging aan jou gerig.</i>
lamp	<i>Al die lampe in die huis aanslaan.</i>
landsman 2	<i>("Iemand afkomstig uit 'n bepaalde land"): Watter landsman is u?</i>

7. Kruisverwysings

7.1 Funksies van kruisverwysings

Volgens Svensen (1993: 194) het kruisverwysings drie baie belangrike funksies in woordeboeke, naamlik:

(a) Ruimtebesparing

Ruimtebesparing is volgens Svensen (1993: 94) die belangrikste funksie van kruisverwysings. Duplisering van inligting kan uitgeskakel word deur byvoor-

beeld 'n deskriptiewe definisie net by een trefwoord aan te bied en by sinonieme of wisselvorme slegs kruisverwysings te gee.

(b) Verwysing na die kanonieke vorm

Weens die feit dat Afrikaans nie 'n sintetiese taal is waarby 'n aantal verskillende fleksievorme van dieselfde grondwoord voorkom nie, is dit selde nodig om die gebruiker per kruisverwysing na die kanonieke vorm te stuur. Dit kan egter gebeur dat 'n bepaalde woord dikwels in die meervoud of verkleining optree, maar die leksikograaf die bewerking onder die onverboë vorm wil gee en dan van 'n kruisverwysing gebruik maak. By sterk werkwoorde is verwysings na die kanonieke vorm wenslik.

(c) Om te voorkom dat belangrike inligting vir die gebruiker verlore gaan

Kruisverwysing het ook die funksie om die gebruiker in te lig aangaande semanties verwante morfologiese of woordsoortelike vorme (soms bloot verskillende vorme van dieselfde lekseem) wat in die makrostruktuur van mekaar geskei mag raak, byvoorbeeld werkwoorde en hul teenwoordige of verlede deelwoorde.

7.2 Eksplisiete en implisiete kruisverwysing

7.2.1 Eksplisiete kruisverwysings

Eksplisiete kruisverwysings het veral 'n ruimtebesparingsfunksie. Sulke verwysings word gewoonlik ingelui deur frases soos "Sien X" of "Vergelyk X". Dit is egter noodsaaklik dat die leksikograaf hierdie metaleksikografiese terme in die *Voorwoord* of Gebruikerstoeligtig verduidelik (Svensen 1993: 195). Dit is baie belangrik aangesien "sien" en "vgl." dikwels nie terminologies bloot vrye variante is nie, maar op verskille in die funksie van die kruisverwysing dui. Normaalweg beteken "sien" in woordeboeke dat die gebruiker die volledige bewerking op 'n ander plek in die woordeboek sal vind. "Vergelyk" dui weer gewoonlik op 'n verwysing na 'n plek elders in die woordeboek waar addisionele inligting, byvoorbeeld in verband met'n semanties verwante lemma, gevind kan word. Die lemma waarheen kruisverwys word, word in beide gevalle gewoonlik in klein kapitale aangedui.

In *HAT*³ word die "Sien X"-formule veral gebruik vir kruisverwysings na wisselvorme, spesifiek na daardie wisselvorm (wat soms bloot 'n ander spelvorm is) waarby die deskriptiewe definisie aangebied word, byvoorbeeld:

kasino (-'s). Sien CASINO

katastrofies b.nw. en bw. Sien KATASTROFAAL

oorlosie (-s). Sien HORLOSIE.

Die wisselvormverwysings in HAT³ is baie konsekwent hanteer en die verwysingsprosedure is duidelik in die *Voorwoord* (paragraaf 8.7) uiteengesit. Naas ruimtebesparing wat bewerkstellig word, word belangrike implisiete inligting oorgedra in verband met gebruiksfrekwensie en preskriptiewe voorkeur.

Die kruisverwysingsformule "Vergelyk X" het in HAT³ hoofsaaklik twee funksies:

- (a) Die gebruiker word na morfologiese en / of woordsoortelike variante van die lemma of 'n betekenisonderskeiding daarvan verwys wat op ander alfabetiese plekke in die woordeboek staan. Aan die einde van die artikel van opblaas word byvoorbeeld gesê: "Vergelyk OPGEBLASE." By duplikaat word op dieselfde wyse na die lemma DUPLO verwys, en by dwaas (b.nw. en bw.) 1. word na DWAASLIK verwys.
- (b) Die gebruiker word na lemmas verwys wat semanties by die onderhawige lemma aansluit, met ander woorde wat semanties gedeeltelik daarmee oorvleuel, maar wat nie daarby ingesluit word, in opposisie daartoe staan, of sinoniem daarmee is nie (vergeelyk Gouws 1989: 157). By meermin word byvoorbeeld met behulp van die "Vgl. X"-formule na SIRENE 1 verwys en by sirene 1 weer na MEERMIN. By korffles ("fles met bedekking van mandjiewerk") word egter eensydig na KARBA verwys.

Hoewel HAT³ meer as die vorige uitgawe van eksplisiete kruisverwysing gebruik maak, is daar steeds 'n aantal probleme: Eerstens is dit nie duidelik waarom daar soms van wedersydse kruisverwysings (byvoorbeeld by meermin en sirene) en soms van eensydige kruisverwysings (byvoorbeeld by korffles en karba) gebruik gemaak word nie. Verder is foutiewe kruisverwysings gevind: By sybalie ("deel van die balie wat uit prokureurs bestaan") word met behulp van 'n "Vergelyk"-formule verwys na BALIE¹, maar balie¹ word gedefinieer as "Klein vaatjie". Die korrekte verwysing sou wees na balie² 2 ("al die advokate saam").

7.2.2 Implisiete kruisverwysing

'n Implisiete kruisverwysing is gewoonlik deel van 'n stelling oor die trefwoord of oor 'n aspek daarvan (Svensen 1993: 195). Met ander woorde dit vervul enersyds die funksie van kruisverwysing, maar verskaf ook addisionele inlig-

ting. In *HAT* tree onder andere die volgende as implisiete kruisverwysingsmerkers op:

"Verl. tyd van" (byvoorbeeld by *mog*) / "Verl.tydsvorm van" (byvoorbeeld by *wou*); "Vr. vorm van" (byvoorbeeld by *lektrise*); "Afkorting vir" (byvoorbeeld by *prof*); "Byv. gebruikte, sterk verl. dw. by" (byvoorbeeld by *bevore*); "Vkw. van" (byvoorbeeld by *skilpadjie*); "teenoor" (byvoorbeeld by *langbroek*).

Die lemmas waarna daar implisiet kruisverwys word, is gewoonlik tipografies anders gemerk as dié in eksplisiete kruisverwysings, byvoorbeeld deur kursivering. Implisiete kruisverwysings ten opsigte van twee klasse leksikale items in *HAT*³ word kortliks bespreek, te wete modale hulpwerkwoorde en teenoorgesteldes.

7.2.2.1 Modale hulpwerkwoorde

*HAT*³ volg nie dieselfde redaksionele beleid as sommige ander woordeboeke soos die *Oxford Advanced Learner's Dictionary* nie, wat by niekanonieke vorme van werkwoorde volstaan met implisiete kruisverwysings na die teenwoordigetydsvorm, en dan alle verdere inligting by die kanonieke vorm aanbied. Dit lyk asof die verwysing na die teenwoordigetydsvorm in *HAT*³ slegs 'n vermelding is waarvan die gebruiker moet kennis neem. Met dié praktyk kan nie noodwendig fout gevind word nie. Ongelukkig is daar heelwat inkonsekwentheid met betrekking tot die hanteringswyse van die modale: *Kon* is byvoorbeeld glad nie as lemma opgeneem nie; *mog* word gedefinieer as "Verl. tyd van *mag*" (sonder 'n aanduiding dat dit *mag*³ is waarna kruisverwys word); *sou* word gedefinieer as "Sekondêre vorm van *sal*"; en *wou* as "Verl.tydsvorm van *wil*" (weer eens sonder melding van die betrokke homoniemnommer, naamlik *wil*²). Al die modale wat opgeneem is, word ook monosemies (slegs as verledetydsvorme) hanteer, sonder om die belangrike modaliteitsfunksie eksplisiet te verreken. Slegs by *sou* word iets hiervan gereflekteer, en wel in 'n terloopse opmerking by 'n voorbeeld. Na die voorbeeld *Hy sou dit gesê het* volg 'n aandagstreep, en dan die volgende opmerking wat waarskynlik as 'n subbetekenisonderskeiding geïnterpreteer moet word: "om twyfel oor die genoemde feit uit te druk." Na my mening sou dit sinvol wees om al die verledetydsvorme van die modale as lemmas op te neem, en hulle óf as poliseme, óf as homonieme te hanteer.

7.2.2.2 Semantiese teenstellings

Volgens Gouws (1989: 158) kan die aanduiding van teenstellings as goeie leksikografie beskou word en behoort dit op 'n gereelder basis in Afrikaanse woor-

deboeke aangebied te word. Die aanbieding van teenstellings geskied in Afrikaanse woordeboeke meestal deur middel van implisiete kruisverwysings soos "teenoor X". Die vraag is egter of hierdie vermeldings wel kruisverwysings is aangesien die funksie daarvan nie primêr ruimtebesparing of plekaanduiding is nie, maar eerder semasiologiese situering. Die lemma word binne 'n bepaalde semantiese veld gesitueer deur verwysing na opposisiebegrippe (vergelyk Gouws 1989: 158). Sekondêr het hulle miskien wel die funksie om die betrokke lemma of betekenisonderskeiding met die semasiologiese strukture in die artikels van die betrokke opposisiebegrippe te verbind (vergelyk Strauss 1982: 39). Deur vermelding van 'n opposisiebegrip word 'n onomasiologies-semasiologiese verhoudingsnetwerk tussen leksikale items wat tot dieselfde semantiese veld behoort, sigbaar gemaak en word die alfabetiese ordeningsbeginsel van die woordeboek gedeeltelik deurbreek.

In HAT³ word daar onder andere by die volgende lemmas wat met L begin "teenoor"-vermeldings gemaak:

laagvlakte	teenoor <i>hoogvlakte</i>
land 1	teenoor <i>see en lug</i>
land 6	teenoor <i>stad of dorp</i>
landpos	teenoor <i>see-, lugpos</i>
landskilpad	teenoor <i>waterskilpad</i>
langbroek	teenoor <i>kortbroek</i>
ligkant 2	teenoor <i>skadusy</i>

Hoewel hierdie vermeldings nie suiwer kruisverwysings is nie, is dit tog vreemd dat geen vermelding by die ander lid van die opposisiepaar gegee word nie. Die gebruiker wat *waterskilpad*, *kortbroek* en *skadusy* naslaan, sou tog seker ook (met behulp van die "teenoor"-formule) baat kon vind by verwysings na onderskeidelik *landskilpad*, *langbroek* en *ligkant*.

Opposisiebegrippe word ook nie deurgaans vermeld nie. Klaarblyklik is die beleid gevolg om opposisiebegrippe slegs te vermeld waar hulle nie vir die moedertaalspreker voor die hand liggend is nie. By duur word *goedkoop* byvoorbeeld nie vermeld nie, by goed word *swak / sleg* nie vermeld nie en by reg b.nw en bw. 3(a) ("Juis, goed") word *verkeerd* nie vermeld nie. By reg b.nw. en bw. 10 wat die etiket (*in plantname*) kry, word egter wel die vermelding gegee "teenoor *baster*". Hoewel ruimtebesparing natuurlik 'n oorweging is, vra 'n mens jou af of konsekwente vermelding van semantiese teenstellings nie tog vir die gebruiker sinvol kon wees nie. Vir die taalonderwyser en leerling sou die konsekwente aanbieding van hierdie tipe inligting uiters bruikbaar kon wees.

8. Slotsom

Die derde uitgawe van HAT verdien gewis die epiteta "hersien" en "uitgebrei",

soos op die kolofonblad vermeld. Ten spyte van bepaalde inkonsekwentheid en leemtes slaag dié woordeboek in die volgende belangrike opsigte daarin om 'n bruikbare taalinstrument gedurende die oorgangsfase na 'n meer demokratiese Afrikaans te wees:

- Ideologiese sensitiwiteit word aan die dag gelê by die opname en hantering van kwetsende leksikale items.
- Gebruikersvriendelikheid word sowel in die *Voorwoord* as in die mikrostrukturele hantering van lemmas vergestalt.
- Daar word in 'n hoë mate gebreek met die elitistiese preskriptiwiteit en ongesonde purisme wat Afrikaans so lank genuilband het.

Verwysings

(a) Vakkundige literatuur

- Béjoint, H. 1989. The Teaching of Dictionary Use: Present State and Future Tasks. Hausmann, F.J. e.a. 1989: 208-215.
- Bell, J. 1992. *Populism and Elitism*. Washington D.C.: Regnery Gateway.
- Beylefeld, A. 1992. *Taalseksisme as 'n vorm van eensydige leksikografie in enkele Afrikaanse woordeboeke*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling: UOVS.
- Botha, T.J.R. (Hoofred.). 1984. *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Pretoria: Academica.
- Botha, T.J.R. (Red.). 1989. *Leksikografie en leksikologie*. Pretoria: Serva.
- Carstens, A. 1994a. Ideologiese polisemie in verklarende Afrikaanse woordeboeke. *Lexikos* 4: 1-34.
- Carstens, A. 1994b. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*⁸ as spieël van normverplasing. *Lexikos* 4: 249-281.
- Carstens, A. 1995. Ideologiese normverplasing en die Afrikaanse handwoordeboek van die negentigerjare. *Literator* 16(1): 13-30.
- Combrink, J.G.H. 1984. Wat is 'n Anglisme? Botha, T.J.R. (Hoofred.). 1984: 83-106.
- Combrink, J.G.H. 1990. *Afrikaanse morfologie*. Pretoria: Academica.
- Du Plessis H. en T. du Plessis (Reds.). 1987. *Afrikaans en taalpolitiek*. Johannesburg: Taurus.
- Esterhuysen, J. 1987. Die politieke taal van 'n Afrikaanse woordeboek. Du Plessis, H. en T. du Plessis (Reds.). 1987: 123-130.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Gouws, R.H. 1991. Toward a Lexicon-based Lexicography. *Dictionaries* 13: 75-90.
- Gouws, R.H. 1993. Normatiewe leiding in woordeboeke: 'n nuwe benadering. *Lexikos* 3: 49-66.
- Goyvaerts, D.L. 1981. *Aspekte van semantiese taalverandering*. Gent: E. Story-Scientia.
- Hausmann, F.J., O. Reichmann, H.E. Wiegand en L. Zgusta (Reds.). 1989. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Berlyn: De Gruyter.
- Hausmann, F.J. 1989. Die gesellschaftlichen Aufgaben der Lexikographie in Geschichte und Gegenwart. Hausmann, F.J. e.a. (Reds.). 1989: 1-19.
- Herberg, D. 1989. Wörterbuchvorwörter. Hausmann, F.J. e.a. (Reds.). 1989: 749-754.
- Hughes, G. 1988. *Words in Time*. Oxford: Blackwell.

- Kirkpatrick, B. 1989. User's Guides in Dictionaries. Hausmann, F.J. e.a. (Reds.). 1989: 744-761.
- Landau, S.I. 1984. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ley, M. 1994. Odendal oor woorde wat kwets. *Beeld*, Woensdag 18 Mei 1994, 11.
- Lombard, F.J. 1992. Voorbeeldmateriaal in woordeboeke. *Lexikos* 2: 148-164.
- Lombard, F.J. 1994. Lexicographer, Linguist, Dictionary User: An Uneasy Triangle. *Lexikos* 4: 204-214.
- McLachlan, J. du T. 1993. Die nuwe AWS in die praktyk: 'n gebruikersoorsig na twee jaar. *Lexikos* 3: 152-166.
- Ponelis, F. 1992. Standaardafrikaans in oorgang. Webb, V.N. (Red.). 1992: 69-90.
- Snyman, M. 1994. Die Afrikaanse jeugliteratuur: 'n herbesinning. *Tydskrif vir Letterkunde* 32(3): 39-53.
- Strauss, G. 1982. Aspekte des Sprachausschnitts 'Politik' im einsprachigen Wörterbuch: Politisch-Ideologische Ismen — Lexikographisch betrachtet. Mentrup, W. (Red.). 1982. *Konzepte zur Lexikographie: Studien zur Bedeutungserklärung in einsprachigen Wörterbücher*. Reihe Germanistische Linguistik 38: 34-64. Tübingen: Max Niemeyer.
- Svensen, B. 1993. *Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Terblanche, H.J. 1972. *Regte Afrikaans*. Johannesburg, Kaapstad: Gouws.
- Van Niekerk, A.E. 1991. Die leksikografiese hantering van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita. *Lexikos* 1: 281-297.
- Webb, V.N. 1989. Enkele gepolitiseerde woorde in Afrikaans, HAT en die sosiolinguistiek. T.J.R. Botha (Red.). 1989: 129-142.
- Webb, V.N. (Red.). 1992. *Afrikaans na apartheid*. Pretoria. Van Schaik.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.

(b) Woordeboeke

- Cowie, A.P. 1989. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*⁴. Oxford: Oxford University Press.
- Labuschagne, F.J. en L.C. Eksteen. 1992. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*⁸. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Odendal, F.F., P.C. Schoonees, C.J. Swanepoel, S.J. du Toit, en C.M. Booysen. 1979. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*². Johannesburg: Perskor.
- Odendal, F.F., P.C. Schoonees, C.J. Swanepoel, S.J. Du Toit, en C.M. Booysen. 1994. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*³. Midrand: Perskor.
- Taalkommissie. 1991. *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls*⁸. Kaapstad: Tafelberg.